

Такім чынам, праведзены аналіз дае падставы сцвярджаць, што менавіта прэфіксальныя дзеясловы руху займаюць у паэзіі Ніла Гілевіча значнае месца, пра што сведчыць іх колькасны склад і разнастайнасць семантыкі, што дапамагае аўтару дэталёва абмаляваць асаблівасці руху, стварыць дынамічныя паэтычныя тэксты з насычаным падзейным радам.

Літаратура

1. Гілевіч Н. Выбраныя творы / Н. Гілевіч // 36. тв.: у 23 т. — Мінск: ГА БТ “Кніга”, 2003. — Т. 1. — 416 с.
2. Дзеясловы руху і перамяшчэння ў беларускім і рускім мовазнаўстве // Бел. лінгвістыка. — Мінск: Навука і тэхніка, 1988. — Вып. 34. — С. 41-47.
3. Шакун Л.М. Словаўтварэнне: вуч. дапаможнік для фак. ВНУ / Л.М. Шакун — Мінск: Выш. школа, 1978. — 128 с.

В.І. Караткевіч

(Установа адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя А.А. Куляшова”)

КАНЦЭПТ “ГОРАД” У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ (НА ПРЫКЛАДЗЕ КАЗКІ А. МАСЛА “ПАЦУЧОК ФЭЛІК ПАДАРОЖНІЧАЕ”)

Казка з’яўляецца адным з вядучых жанраў дзіцячай літаратуры, паколькі суправаджае чалавека ледзь не ад нараджэння. Сучасная літаратурная казка імкнецца да ўніверсальнасці, што значыць твор мусіць быць цікавым як дзіцяці, так і даросламу (творы Р. Жэлязнага, Дж. Роўлінг, К. Булычова, Э. Скобелева, А. Федарэнкі і інш.), а таксама да арыентацыі на масавага чытача. Гэта прыводзіць да адназначнага (маналагічнага) сэнсавага напавення прадуктаў мастацкай творчасці. Адсутнасць дыялагічнасці прыводзіць да запаволення развіцця дзяцей, збядненню эмацыйнай сферы. Таму вельмі важна ў дзіцячае чытанне ўключаць творы, якія адлюстроўваюць багацце навакольнага свету, прадстаўленага ў канцэптах.

Абагульняючы тэарэтычныя літаратуразнаўчыя і лінгвістычныя працы [1, 3, 5] і ўласныя тэарэтычныя высновы, сфармулюем некаторыя прынцыповыя для нашага даследавання палажэнні.

Канцэпт уяўляе сабой “сэнсавую структуру, якая ўвасоблена ва ўстойлівых вобразах, што паўтараюцца ў межах пэўнага літаратурнага раду (у творы, творчасці пісьменніка, літаратурным напрамку, перыядзе, нацыянальнай літаратуры), яна мае культурна значны змест, семіятычнасць і ментальную прыроду”¹¹ [3, с. 19]. Гэтая “сэнсавая структура” заўсёды ўвасабляецца ў мове і мае багаты патэнцыял для прэзентацыі нацыянальнай карціны свету [1]. Для нас істотным бачыцца той факт, што канцэпт здольны да ўзбагачэння і імкнецца да семантычнага пашырэння ў адпаведнасці з набытым рэцыпіентам вопытам. Разам з тым, ён выконвае функцыю ментальнага маркера прыналежнасці да той ці іншай сацыяльнай, нацыянальнай, культурнай групы праз часавыя, прасторавыя, эмацыйныя, ідэалагічныя супадзенні.

Так, добрай ілюстрацыяй працэсу ўрбанізацыі грамадства з’яўляецца канцэпт “горад”, які ў “дарослай” і “дзіцячай” літаратуры мае рознае семантычнае

¹¹ Тут і далей пераклад з рускай мовы наш. — В.К.

напаўненне. У беларускай літаратуры для дарослых горад мае дваістую прыроду нават у межах аднаго літаратурнага перыяду.

Гэта ўвасабленне і маральнага падзення, дэградацыі, страху, што дасягаецца, напрыклад, у апавяданні Змітрака Бядулі “На каляды к сыну” праз выкарыстанне адпаведнай “змрочнай” лексікі і значнай колькасці дзеяслоўных форм: *“Вось пачаліся цёмныя вуліцы шумнага, як бы ашалелага, горада... Тут ужо Тэкля збілася з толку. Не ведала, куды павярнуцца, у каго дапытвацца. Людзі спяшаюць, піргаюць. Рамізнік ледзь не пераехаў яе. Страшна...”* [2, с. 311], *“Як зышла з маляваных сходаў, як апынулася на шумным тратуары каля варот, яна сама не памятала... Ачухалася толькі тады, калі той самы лёкай яшчэ раз выйшаў да яе і торкнуў ёй у скурчаныя ад холаду пальцы нейкія бумажкі...”* [2, с. 312].

Адначасова горад – гэта і цывілізаванае ўзвышэнне. Напрыклад, у апавяданні Максіма Гарэцкага “У лазні” апісваецца, як “раптам” былы вясковец, а цяпер “вучань апошняга класа каморніцкага вучылішча, казённым стыпендыянт” Клім Шамоўскі пачынае заўважаць бруд і закінутасць вёскі, ён мае неадольнае жаданне абудзіць свядомасць аднавяскоўцаў, але тое жаданне было марным. Сацыяльны статус Кліма, як і іншых герояў М. Гарэцкага, няпэўны, што выявілася ў формуле – *“прымачы ў «панстве» і пасынкі вёскі”* [4, с. 51].

Такія прыклады можна знайсці і ў сучаснай літаратуры (прыгадаем, напрыклад, “Сена на асфальце” Міхася Стральцова і “Каштан” Адама Глобуса).

У літаратуры для дзяцей такая дыферэнцыяцыя адсутнічае. Горад тут – месца падзей, часцей казачных, дзе адбываюцца прыгоды, увасабленне мар і надзей.

Звернемся больш падрабязна да канцэпту “горад”, увасобленага ў казцы Алены Масла “Пацучок Фэлік падарожнічае” (2013). Гэты канцэпт выразна падзяляецца на дзве сферы: “верхні” горад (свет людзей) і яго праекцыя – “ніжні” горад (свет пацучоў). Мастацкая прастора твора паказана вачыма пацучка Фэліка, што дае магчымасць дзецям паглядзець на “свой” верхні горад знізу, дзе ўсё такое ж, толькі меншае і мае сваю спецыфіку. Усе “гарады” складаюцца з мікраканцэптаў: будынкі і ўстановы, жыхары і іх праца.

Так, “ніжні” горад складаецца з *“кантэйнера са смеццем, дзе месціўся офіс страхавой кампаніі «Супрацькатэ»”* [6, с. 5], які супрацьпастаўлены *“вялізнаму будынку з шылдаю: «ДзяржСТРАХ»”* [6, с. 3]. Звяртае на сябе графічнае вылучэнне “СТРАХ” у назве ўстановы, што стварае адпаведны настрой і падштурхоўвае да адпаведнага рэцэпцыйнага ўспрымання.

Аўтар адразу дае ўскосна ацэначную характарыстыку гэтым установам: *“Страхавы агент Пац Цапанвіч **скарыстаўся** [тут і далей вылучана ў цытатах намі – В.К.] з таго, што Фэлік на маладосці шмат чаго не разумеў, і не стаў тлумачыць, што «ДзяржСТРАХ» для людзей тое самае, што «Супрацькатэ» для пацучынай радзіны:*

*– Наверсе поўна нечаканасцей і непрыемнасцей, ці мала што здарыцца! – падтрымаў ён маладзенькага пацучка, і Фэлік без шкадавання аддаў за страхоўку свайго жыцця і здароўя ўсе **каўбасныя скуркі, сабраныя на чорны дзень**”* [6, с. 5].

Урэшце аказалася, што “Супрацькатэ” і “ДзяржСТРАХ” аплацілі страхоўкі. Але пры гэтым строга тое, што было застрахована. На моўным узроўні фіксуецца хуткая змена настрою страхаванца “Супрацькатэ” і адпаведна змяняецца інтанацыя, што на стылістычным узроўні выражаецца клічнымі рубленымі сказамі: *“Калі ж Фэлік заікнуўся пра страчаны скарб (у аўтамабілі засталіся коўдрачка, фотаздымак і вузельчык), страхавы агент Пац Цапанвіч лагодны голас змяніў на строгі і зазначыў:*

– Малады чалавек! У гэтай страхоўцы гаворыцца толькі пра ваша жыццё і здароўе! А калі за маёмасць перажываеце, трэба было страхавець яе асобна!” [6, с. 27].

Прыведзены эпизод службыць прыкладам семантычнага квантара маўлення Паца Цапавіча – ‘праўда’ і ‘падман’.

Трэба адзначыць, што “горад” у казцы поліцэнтрычны. Тут няма цэнтральнага будынка, вакол якога канцэнтруюцца падзеі, таму ствараецца ўражанне бясконцасці. Гэтае пачуццё паглыбляецца, калі Фэлік у першай чвэрці казкі пасля трохдзённага падарожжа прыехаў дадому і так “*маляўніча расказваў пра гарадскія вуліцы і праспекты, на якіх давялося пракаціцца, што дарослыя настанавілі: некалі Фэлік яшчэ і кнігу пра свае вандроўкі напіша!*” [6, с. 8].

“Горад” складаецца таксама з “Цырульні” (ёй карыстаюцца людзі і пацукі), адасобленых кавярняў (у людзей гэта кавярня, каля якой стаіць камінар, а ў пацукоў пані Пацукевіч у падземным калектары адкрыла сваю кавярню – “На галерах”) і гандлёвых цэнтраў, інтэрнэт-кавярні для людзей (там Фэлік перагрыз правады і ледзь не ўчыніў пажар). І самае важнае – пацучыныя дамы. У казцы адлюстраваны часовы дом Фэліка ў джыпе і дом, дзе жывуць яго родныя. Апісанне дома ў джыпе дае ўяўленне пра цягу пацучка да камфорту пры любых абставінах і непарыўнай яго сувязі з радзінай: “*Цёпла, утульненька, дызайн ва ўлюблёным тылі хай-тэк. А самае галоўнае – фотаздымак сям’і на сцяне. Мама – буйным планам*” [6, с. 10]. Гэта адпавядае ментальным устаноўкам беларусаў, якія шануюць продкаў і добра прыстасоўваюцца да сітуацыі.

Неад’емная частка горада – яго жыхары. “Верхні” горад у гэтых адносінах паказаны дастаткова схематычна: людзі не маюць імёнаў, усе настроены варожа да пацукоў (камінар не пускае наверх, рамонтнік ледзь не забіў Фэліка). Жыхары ж “ніжняга” горада больш рознапланавыя – гэта прыгажуні Ларыска і Анфіска (“*Вусікі завітыя, пазногікі нафарбаваныя, поўсць на галаве ў адной – чырвоная, у другой – зялёная. А ў вушах і ў носе – завушнічкі!*” [6, с. 9]), добрая гаспадыня пані Пацукевіч, надакучлівыя прадавачкі, радзіна Фэліка, якая сустракае яго як героя, урэшце, сам Фэлік. Гэта звычайны пацучок, які ажыццяўляе сваю мару падарожнічаць па свеце, ён не ідэальны: любіць хваліцца (напрыклад, эпизоды ў кавярні, у краме адзення). Фэлік імкнецца даказаць усім, што ён ужо не маленькі. Але ў самы адказны момант ён, хоць і напужаўся, але выратаваў сваіх сябровак: “*Яны [рамонтнікі – В.К.] нават уханілі пацучка за хвост і балюча прыціснулі яго. Але не на таго напалі! Фэлік развярнуўся і цапнуў зубкамі свайго крыўдзіцеля*

Крыўдзіцель войкнуў, адпусціў хвост – і Фэлік шморгнуў праз дзюрку ў панелі на зямлю!

З радасцю Фэлік паспеў адзначыць, што ані сябровак, ані торбачак з абновамі ў машыне ўжо не было – пасярод пакойчыка толькі сіратліва валялася вышываная мамай коўдрачка” [6, с. 25].

У тэксце пры апісанні Фэліка пераважаюць такія семантычныя кампаненты, як ‘хуткая змена настрою’, ‘жыццесцвярджалнасць’, ‘задаволенасць’. Акрамя таго, вылучаныя ў папярэдняй цытаце словы сведчаць пра насычанасць лексэмамі, змест якіх звязаны прапрыяцэптыўнымі адчуваннямі (якія забяспечваюць сігналы пра знаходжанне цела ў прасторы) і лексэмамі эмацыйна-эцэначнага характару.

Цікава адзначыць, што Фэлік нідзе не працаваў і, як вынікае з апошняга раздзела (“Вырашаецца лёс сяброў”), і не працуе, а толькі з задавальненнем падарожнічае разам са сваёй жонкай Ларыскай. Тыя, хто працуе, не маюць у казцы станоўчых ацэнак. Гэта тычыцца як людзей, так і пацукоў, што дае падставы сцвярджаць пра напоўненасць “горада” бесклапотным жыццём, а

мастацкая прастора запаўняецца семантычным кампанентам ‘геданізм’, што адпавядае пануючым настроям грамадства.

Такім чынам, канцэпт “горад” у казцы А. Масла “Пацучок Фэлік падарожнічае” атрымлівае знакавы вызначальны характар. Складваецца дастаткова прэстая карціна жыцця беларускага грамадства ў пэўны прамежак часу. У характэрнай для дзіцячай літаратуры манеры назіраецца некаторая ідэалізацыя рэчаіснасці, такая праява беларускай ментальнасці, як вера ў добрае і станоўчае, а таксама жыццесцвярджальны погляд на жыццёвыя няўдачы, што знаходзіць адлюстраванне на самых розных узроўнях арганізацыі мастацкага тэксту: стварэнне мікраканцэптаў, вобразнай сістэмы, стыль і г.д.

Прыведзеныя прыклады рэалізацыі канцэпта “горад” у канкрэтным творы, безумоўна, не вычарпальныя, бо патрабуюць больш уважлівага вывучэння і аналізу. Тым не менш, яны адкрываюць новыя напрамкі ў вывучэнні мастацкіх твораў, у тым ліку і дзіцячай літаратуры, на якасна новым узроўні, ствараючы цэласную светапоглядную сістэму нацыянальных, а ў перспектыве і індывідуалізаваных канцэптаў.

Літаратура

1. Бабушкин, А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А.П. Бабушкин. – Воронеж : ВГУ, 1996. – 104 с.
2. Бядуля, З. Выбраныя творы / З. Бядуля; уклад., прадм., камент. У. Казбёрука. – Мінск : Кнігазбор, 2006. – 496 с.
3. Володина, Н.В. Концепты, универсалии, стереотипы в сфере литературоведения / Н.В. Володина. – Москва: ФЛИНТА, 2010 – 250 с.
4. Гарэцкі, М. Збор твораў: у 4 т. Т. 1: Аповяданні. / М. Гарэцкі – Мінск : Маст. літ., 1984. – 446 с.
5. Литературная энциклопедия терминов и понятий / под ред. А.Н. Николюкина. – М: НПК “Интелвак”, 2003. – 1600 стб.
6. Масла, А.С. Пацучок Фэлік падарожнічае: казка / А.С. Масла. – Мінск: Выдавецкі дом “Звязда”, 2013. – 32 с.

К.Р. Касануэва

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫЯ ГРУПЫ ФЕМІННЫХ НАЗВАЎ У ТВОРЧАЙ СПАДЧЫНЕ ЯЎГЕНІ ЯНІШЧЫЦ

Тэматыка твораў Яўгеніі Янішчыц, іх ідэйная накіраванасць і жанравая разнастайнасць дазваляюць паэтцы ўжываць у творах вялікую колькасць назваў асоб жаночага полу. У яе паэзіі жанчына выступае ў ролі галоўнага лірычнага героя, прычым, варта адзначыць, што створаны аўтаркай “персанаж удзельнічае ў тэкстаўтварэнні твора” [1, с. 37], дапамагае рэалізаваць яе ідэйную задуму. У сувязі з тым, што фемінныя назвы шырока пададзены ў паэзіі Я. Янішчыц, мэтазгодна звярнуцца да іх лексіка-семантычнай характарыстыкі. Зварот да асноўных кваліфікацыйных характарыстык лексіка-семантычнай групы (з’яўляецца аўтаномнай лексічнай мікрасістэмай, сувязі паміж элементамі якой вызначаюцца сувязямі прадметаў і з’яў навакольнага асяроддзя; пададзена аб’яднаннем слоў з адной агульнай семантычнай прыметай, што прысутнічае ва ўсіх значэннях гэтых слоў) дазваляе даследаваць фемінатывы ў лексіка-семантычным аспекце. Фемінныя назвы ў творах Я. Янішчыц можна размеркаваць паводле адзінаццаці лексіка-семантычных груп.